

MEDGYESY S. NORBERT

Vitus, a pintérek védőszentje tiszteletére írt mártírdráma jellegzetességei és forrásai Csíksomlyón (1774)

Személyes köszöntő

Pintér Márta Zsuzsannával elsőként az MTA Irodalomtudományi Intézet XVIII. századi osztályának felolvasóülésén találkoztam Budapesten, a Ménesi úti épületben 1997. február 26-án, szerdán délután. Közös szeretett mesterünk, Kilián István tanár úr hívott meg – másodéves piliscsabai egyetemistaként – Varga Imre Salamon és Szent László az iskoladrámákban című előadására.¹ Köszönöm Pintér Márta Zsuzsannának, hogy előadásainak, tanulmányainak és könyveinek tartalma és írói stílusa mellett emberségéből, szerénységéből és barátságából is lassan negyed évszázada folyamatosan tanulhatok, és mindig gazdagodhatok a vele való beszélgetések idején és együtt dolgozunk a Régi Magyar Drámatörténeti Kutatócsoportban a 18. századi csíksomlyói passiójátékok kritikai kiadásán. Pintér Márta Zsuzsanna tudomány- és egyúttal közösségszervező munkájának egyik gyümölcse a három évente megrendezett és immár fogalommá vált egri drámatörténeti konferenciák sorozata. Pintér Mártát velem együtt a szimpóziumokon részt vevő Boldog Özséb Színtársulat tagjai is példaképüknek tekintik.

Kedves Márta, további eredményes és lendületes munkát, jó egészséget és a belőled mindig áradó vidámságot kívánom Neked hosszú életen át, Isten éltesen sokáig!

¹ A témakört Pintér Márta Zsuzsanna könyvei fejtették ki teljes mértékben: VARGA Imre és PINTÉR Márta Zsuzsanna, *Történelem a színpadon: magyar történelmi tárgyú iskoladrámák a 17–18. században*, Irodalomtörténeti Füzetek 147 (Budapest: Argumentum Kiadó, 2000), 77–90; PINTÉR Márta Zsuzsanna, *A történelmi dráma alakzatai a 16–18. századi magyar irodalomban*, (Budapest: Uránia Ismeretterjesztő Alapítvány–L'Harmattan Kiadó, 2019), 253–288. Lásd továbbá ehhez a témakörhöz: KILIÁN István, „Slavkovski Benedek drámája Salamon, valamint Géza és László küzdelméről (Privigye, 1718)”, in „Vállal magasb mindeneknél” A Szent László-herma Győrbe érkezésének 400. évfordulóján megtartott tudományos konferencia előadásai. Győr, 2007. június 25–27. (A kötet tartalma megegyezik az Arrabona Múzeumi Közlemények 46/1. 2008. számával.), szerk. MEDGYESY-SCHMIKLI Norbert és SZÉKELY Zoltán (Győr: Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Igazgatósága, 2008), 131–146; CZIBULA Katalin, „*«Két napnak a' nagy égen nincs helye.» Szent László király alakja az iskolai színpadon és a hivatásos színjátszás kezdetén*”, in „Vállal magasb mindeneknél”, 147–164.

A dolgozatban bemutatott csíksomlyói színjáték főhőse Vitus vértanú, akit a faedényeket, fahordókat és kádakat készítő, Eger és Noszvaj borvidékén is virágzott pintér mesterség, más néven a kádárok és bodnárok² védőszentjeként is tisztelték évszázadokig.³

Bevezetés, a csíksomlyói Vitus-játék adatai

Csíksomlyó és a színjátszás kapcsolatáról elsőként mindnyájunknak az 1721 és 1785 között majdnem minden esztendő nagypéntekén bemutatott passiójátékok jutnak eszünkbe. Pintér Márta Zsuzsanna adatai szerint a híres Mária-kegyhely ferences gimnáziumából összesen 104 iskoladrámáról, ezen belül 42 passiójátékról, 12 moralitásról, 5 öszövétségi drámáról, 4 mártírdramáról, 12 történeti játékról, 4 társadalmi drámáról és két vígjátékról van tudomásunk.⁴

Dolgozatunkban az eddig kevésbé kutatott csíksomlyói mártírdramák közül Ferenczi József *Vitus Innocentia benefica castitatis⁵ coronata seu Tragico-Comoedia de Sancto Vito Martyre; anno aetatis nono varjys cruciatibus a Patre suo propter Christianam fidem vexato; ac tandem aetatis suae duodecimo imperante Diocletiano, cum Modesto et Crescentia Martyrj Laurea coronato* című színdarabját és annak lehetséges forrásait vizsgáljuk. A textus a csíksomlyói *Actiones Comicae⁶* című kéziratos drámagyűjtemény

2 „Pintér”, in *Magyar Néprajzi Lexikon*, főszerk. ORTUTAY Gyula (1–5), (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1981), 4:247; KÓSA László, „Kádár, bodnár, pintér”, in *Magyar Néprajzi Lexikon*, főszerk. ORTUTAY Gyula (1–5), (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1979), 2:703–705.

3 HENSEL F., „Vitus (Veit, Gui)”, in *Lexikon der christlichen Ikonographie, Ikonographie der Heiligen Meletius bis Zweiundvierzig Martyrer*, begründet von Engelbert KIRSCHBAUM SJ, hrsg. von Wolfgang BRAUNFELS (Rom, Freiburg, Basel, Wien: Herder, 1976), 8:579–583.

4 A magyarországi katolikus tanintézmények színjátszásának forrásai és irodalma 1800-ig, s. a. r.: KILIÁN István és PINTÉR Márta Zsuzsanna és VARGA Imre, szerk. VARGA Imre (Budapest: Argumentum Kiadó, 1992), 44–77, nr. 10–89f. A passiójátékok kritikai kiadásának eddig megjelent kötetei: *Ferences iskoladrámák I. – Csíksomlyói passiójátékok, 1721–1741*, Régi Magyar Drámai Emlékek XVIII. század, 6/1, szerk. PINTÉR Márta Zsuzsanna és DEMETER Júlia és KILIÁN István (Budapest: Argumentum Kiadó, 2009); *Ferences iskoladrámák II. – Csíksomlyói passiójátékok, 1740–1750*, Régi Magyar Drámai Emlékek XVIII. század, 6/2, szerk. DEMETER Júlia és PINTÉR Márta Zsuzsanna, s. a. r. DEMETER Júlia és KILIÁN István és MEDGYESY S. Norbert és PINTÉR Márta Zsuzsanna és KÖVÁRI Réka és MISKEI Antal (Budapest: Balassi Kiadó, 2021); *Ferences iskoladrámák III. – Csíksomlyói passiójátékok, 1751–1762*, Régi Magyar Drámai Emlékek XVIII. század, 6/3, szerk. DEMETER Júlia és PINTÉR Márta Zsuzsanna, s. a. r. DEMETER Júlia és KILIÁN István és MEDGYESY S. Norbert és PINTÉR Márta Zsuzsanna és KÖVÁRI Réka és MISKEI Antal (Budapest: Balassi Kiadó, 2021).

5 A kéziratban hibásan *castatis* olvasható.

6 *Actiones Comicae in vitia inactivae ac ex adverso ad heroicos virtutum actus exstimulantes*, Csíksomlyó, 1776–1780, 29–62. (Csíksomlyói Ferences Kolostor Könyvtára, Csíksomlyó, A VI 8/5276.) A kötet drámáiról szóló legújabb összefoglalás: CZIBULA Katalin és DEMETER Júlia, „Az *Actiones Tragicae*

második szövegeként maradt fenn.⁷ A történeti tényeken alapuló, szakrális témájú⁸ ókeresztény mártírdráma címét *a tisztaság jótekonysága elnyeri jutalmát* alakokkal fordíthatjuk, amely az előadás spirituális tartalmát és mondanivalóját foglalja össze. A *coronato* kifejezés a győztes vértanúk égi megkoronázására utal. Ebből következik, hogy a csíksomlyói ferences tanárok ezt a színdarabot nem a tragédiák, hanem a komédiák között (*Actiones Comicae*) vetették papírra, hiszen a mártírdráma pozitív kicsengésű, boldog véget ér: a sok szenvedés után a vértanúk üdvözlnek, ezáltal az égben kapnak koronát.

Szent Vitus közép- és barokk kori tiszteletéről

A csíksomlyói mártírdráma főhőse Vitus (Vid, Veit, Gui, Guy),⁹ aki a Diocletianus császár uralkodása (284–305) idején zajlott utolsó nagy római keresztényüldözés idején, 303-ban vagy 304-ben szenvedett vértanúhalált szülőföldjén, Szicíliában.

és az *Actiones Comicae* kötet drámái: a csíksomlyói színjátszás utolsó szakasza”, in *A szövegtől a szcenikáig. Tanulmányok a dráma- és színháztörténet köréből*, szerk. CZIBULA Katalin és DEMETER Júlia és PINTÉR Márta Zsuzsanna, Régi Magyar Színház 6 (Eger: Líceum Kiadó, 2016), II:400–413.

7 A dráma szövege kiadás előtt áll a *Régi Magyar Drámai Emlékek* XVIII. századi sorozata *Ferences iskoladrámák* 5. kötetében. Sajtó alá rendezte Czibula Katalin (1962–2019) színház- és drámatörténész. A dráma címét említi: BÁNDI Vazul, „A csíksomlyói római katolikus főgymnasium története”, in *A csíksomlyói római katolikus főgymnasium Értesítője az 1895–96. tanévről*, 1–294 (Csíkszereda, 1896), 292; GYÖRGY József, *A ferencrendiek élete és működése Erdélyben*, (Cluj-Kolozsvár, 1930), 502; *A magyarországi katolikus tanintézmények színjátszásának forrásai és irodalma 1800-ig*, 63, nr. 65; PINTÉR Márta Zsuzsanna, *Ferences iskolai színjátszás a XVIII. században*, Irodalomtörténeti füzetek, 132 (Budapest: Argumentum Kiadó, 1993), 122, nr. 61; MUCKENHAUPT Erzsébet, *A csíksomlyói ferences könyvtár kincsei: Könyvleletek 1880–1985*, (Budapest–Csíkszereda: Balassi–Polisz, 1999), 118, nr. I. 27. A dráma főbb jellemzőit és tartalmát a Prologust idézve közli: SZLÁVIK Ferenc, „Kézírtas iskolai drámák”, *Az Erdélyi Római Katolikus Státus Csíksomlyói Főgimnáziumának Értesítője az 1906–1907-ik iskolai évről*, (Csíkszereda: Szvoboda József Könyvsajtója, 1907), 10–12. Nagy Júlia tanulmánya elsősorban a magyar történeti témájú előadásokat vizsgálván nem említi a Vitus-mártírdramát: NAGY Júlia, „A csíksomlyói történelmi drámák”, in *A magyar színház honi és európai gyökerei: Tanulmányok Kilián István tiszteletére*, szerk. DEMETER Júlia, Régi Magyar Színház 2 (Miskolc: Miskolci Egyetemi Kiadó, 2003), 102–120. A Vitus-dráma szövegét – nem a *Régi Magyar Drámai Emlékek* kritikai kiadási szabályzatát követve – átirta és történeti dialektológiai szempontból elemezte: MOLNÁR Orsolya Anna, „Egy csíksomlyói ferences kéziratos drámaszöveg”, Szakdolgozat. Témavezető: Zelliger Erzsébet, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Budapest, 2010.: https://www.academia.edu/32117884/Egy_cs%C3%ADksomly%C3%B3i_k%C3%A9ziratos_dr%C3%A1masz%C3%B6veg_%C3%A1t%C3%ADrt%C3%A1s

8 A műfajról a legteljesebb és legújabb áttekintés: PINTÉR, *A történelmi dráma alakzatai a 16–18. századi magyar irodalomban*, 27–28, 197–209.

9 A tanulmányban a Vitus és a Vid névalakot felváltva írjuk. A csíksomlyói drámakézirat a Vitus szerepnevet használja.

Ünnepét június 15-én jelöli a kalendárium.¹⁰ Vitus egy dúsgazdag szicíliai po-gány család sarjaként született. Hétesztendő korától kezdve Modestus és dajkája, Crescentia nevelte, akik Lucania városába menekültek, mert Vitus apja, Hylas, a keresztény hit elhagyására akarta őket kényszeríteni. Diocletianus császár hívására Rómába mentek, ahol Vid meggyógyította a császár beteg fiát, és még sok más csodát művelt. Ennek ellenére kínpadra vonták, és egy forró olajjal teli üstbe dobták. De egy angyal jelent meg Vid felett, csodálatosan megmentette a forró olajból, és visszavitte a szicíliai Lucania városába, ahol nemsokára meghalt.¹¹

Az ókeresztény egyháztörténeti források közül sem Euszebiosz,¹² sem Szókratész¹³ nem említi Szent Vitus, Modestus és Crescentia vértanúságát. A katakombaszentek között nem tartották számon Videt.¹⁴ A mártír életéről a legelső forrásunk a szülő-városából, Lucaniából származó *Passio Sancti Viti* leírása, amely egyúttal a 600 táján, a Meroving-korban, Galliában papírra vetett *Martyrologium Hieronymianum* részét képezi.¹⁵ A frisiai (Észak-Gallia) Esternach kolostorában 703 és 710 között keletkezett Willibrord-naptár már rögzíti a június 15-i ünnepnapot.¹⁶

A fennmaradt források szerint Szent Vitus ereklyéit 583-ban Lucaniában őrizték. Elsőként 756-ban szállítottak a frankföldi Saint-Denis bencés monostorába

10 A napjainkban érvényes római Martyrologium a „2/3. században Lukániában” életrajzi adatokat írja Vitusról. Lásd: *A Római Martyrologium*, ford. Dr. Diós István (Budapest: Szent István Társulat, 2010), 201.

11 OSWALD J., „Vitus (Veit)”, in *Lexikon für Theologie und Kirche*, 10, hrsg. von Joseph HÖFER und Karl RAHNER (Freiburg: Verlag Herder, 1965), 826, 10:825–827. *Szentek élete az év minden napjára*, szerk. SCHÜTZ Antal (Budapest: Szent István Társulat, 1933), II:301; DIÓS István, „Vitus, Vid, Vida”, in *Magyar Katolikus Lexikon*, főszerk. Diós István (Budapest: Szent István Társulat, 2010), 10:271–272. Nem tartalmazza Vitus életrajzát: *Szentek élete*, főszerk. Diós István (Budapest: Szent István Társulat, 2001⁵).

12 Euszebiosz *egyháztörténete*, ford. BAÁN István, Ókeresztény Írók 4 (Budapest: Szent István Társulat, 1983).

13 Szókratész *egyháztörténete*, ford. BAÁN István Ókeresztény Írók 9 (Budapest: Szent István Társulat, Budapest, 1984). A vonatkozó témájú magyarországi szövegkiadás, korabeli forrás híján, nem tartalmazza Szent Vitus passióját: *Vértanúakták és szenvedéstörténetek*, Ókeresztény Írók VII, kiad. VANYÓ László (Budapest: Szent István Társulat, 1984); : <https://www.szaktars.hu/szentistvantarsulat/view/vanyo-laszlo-szerk-vertanuaktak-es-szenvedestortenetek-1984/?pg=458&layout=s>

14 KNAPP Éva és TUSKÉS Gábor, „Öltöztetve vagyon vörös bársonyba...: Feldíszített katakombaszent ereklyék”, in *Devóció és dekoráció. 18. és 19. századi kolostormunkák Magyarországon*, 25–44, szerk. LENGyel László (Eger: Dobó István Vármúzeum, 1987), 43. A 35. jegyzetpont sorolja a hazai egyházmegyéek katakombaszentjeit.

15 A *Lexikon für Theologie und Kirche* szócikke szerint ez a *Vita* lett az alapja az elsőként 1698-ben kiadott, az alábbiakban elemzett *Acta Sanctorum* leírásának. Az elsőként 583-ban papírra vetett legenda Alsó-Itáliából terjedt el. Ld.: OSWALD J., „Vitus (Veit)”, 825–827.

A legendaváltozatokat sorolja: *A szentek kultusza a késő középkorban*, Oxfordi Egyetem, 2021. <http://csla.history.ox.ac.uk/record.php?recid=S00599> (Letöltés ideje: 2021. 08. 30.)

16 <http://csla.history.ox.ac.uk/record.php?recid=E05856> (Letöltés ideje: 2021. 08. 30.)

Vitus-relikviákat, majd 836-ban a corvey-i bencés apátságba,¹⁷ ezt követően a Kölnhöz közeli Gladbach (Mönchengladbach) monostorába. Vitus kultuszának centruma és egyben kiindulási pontja a szászországi Korvey, korabeli nevén Corbei (Corvey) bencés apátsága lett, amely egyúttal a Karoling-kor (8–9. század) legjelentősebb szerzetesközösségeként működött (ma Höxter külvárosa, Németország, Észak-Rajna-Weszfália). Szent Vencel herceg (†929) Corveyből kapott egy Szent Vitus-karereklyét. Ennek méltó elhelyezésére Prágában templomot építtetett, amely a mai híres Szent Vitus-katedrális elődjének tekinthető. Vitus közép-európai tisztelete akkor erősödött meg, amikor Luxemburgi (IV.) Károly német-római császár (1355–1378) és egyben a Prágát felvirágoztató cseh király (1346–1378) 1355-ben az itáliai Paviából a cseh főváros Szent Vitus-katedrálisába szállíttatta a vértanú más, a kutatások szerint egyébként kétes hitelességű fejedelmekéjét. A leghíresebb Vitus-zarándokhelyekké vált Corvey és Prága mellett Ellwangen (10. század), Bamberg (1012), Hirsau (1091), Zwiefalten (1109), Salem (1165) és Herrieden (1365) temploma őrzött Szent Vitus-ereklyéket.¹⁸ A harmincéves háború idején a Korvey apátságában található ereklyéket elrabolták, maradékukat valószínűleg Prágába szállították.¹⁹ Magyarországi tiszteletének központja a Kőszeg melletti Velem község feletti 568 méter magas hegyen álló Szent Vid-kápolna, melyet a régészeti adatok és az írott források szerint a 800-as években, a Frank Birodalom részeként alapítottak. Szentvid vára a templom titulusról kapta a nevét.²⁰ Az 1670-es évektől több csodás gyógyulásról tudunk ezen a helyen, a zarándoklatok virágkora az 1710 és 1785 közötti időszak volt. A környékbeli Perenye község népe az 1849-es kolerajárvány idején tett fogadalmát megszakítás nélkül teljesíti: hálából a ragály elmúltáért és a falu fennmaradásáért, minden esztendőben szeptember utolsó vasárnapján búcsút jár e kápolnába.²¹

17 „Historia translationis S. Viti”, *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores*, vol. 2, szerk. Georg Heinrich PERTZ, Hannover, 1829, 576–585. Bővebben: <https://www.dmgh.de/scriptores.htm> és a Bibliotheca Hagiographica Latina Manuscripta honlapján: http://bhlms.fltr.ucl.ac.be/Nquerysaintrubrique.cfm?code_dossier=Vitus&rubrique=Vitus%2C%20Modestus%20et%20Crescentia%20mm.%20Romae

18 HENSEL F., „Vitus (Veit, Gui)”, 579–583.

19 OSWALD, „Vitus (Veit)”, 826.

20 FEKETE Mária, „Adatok Velem–Szentvid középkori történetéhez. (A lelőhely régészeti kutatásának 100. évében.)” in *In memoriam Barta Gábor: Tanulmányok Barta Gábor emlékére*, szerk. LENGVÁRI István (Pécs: 1996), 53–70; FEKETE Mária, „Szentvid vára”, *Savaria – A Vas Megyei Múzeumok Értésítője* 31 (2007): 77–155.

21 Bővebben: MEDGYESY S. Norbert, „A rohonci Batthyány-uradalom elfelejtett búcsújáró helye. Velem–Szentvid kultuszformái a 17–18. században”, in „*A magyar múltat kutatni, írni és láttatni – ez által szolgálni a hazát*”: *Tisztelgő kötet J. Újváry Zsuzsanna 25. pászományos oktatói éve előtt*, szerk. BIRÓ Bence és MISKI Péter és TÖRTEI Renáta (Budapest: Szent István Társulat–Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Budapest–Piliscsaba, 2020), 251–261.

A Vitus tiszteletére szentelt első templomot I. Gelasius pápa (uralk. 492–496) említi. Európa szerte mintegy 1300 templom, kápolna és mellékoltár, egykor jelentős mennyiségű laikus vallásos társulat védőszentje.²² Egyik legkorábbi ábrázolása a római Szent Kelemen-templomban maradt fenn a 847–855 közötti esztendőkből.²³ Tisztelete az egész közép- és barokk korban töretlenül virágzott. Az 1347 és 1352 között egész Európán, amellet Észak-Afrikán és Közép-Ázsián végigsöprő pestisjárvány idején a Tizennégy Segítőszent (ünnepük: július 12.) közé sorolták.²⁴

Szent Vid a gyógyszerészek, hegylakók, vendéglősök, sörfőzők, vincellérek, rézművesek, bognárok, kádárok, pintérek, kazánkovácsok, zsoldos katonák, táncosok és színészek, fiatalok, háziállatok, a süketek és a némák és a diákok védőszentje. Különös pátfogójuknak tekintik a vitustáncnak (Vietstanz) nevezett epilepsziában, továbbá a megszállottságban, hisztériában, őrületben, kígyómarásban, villámcsapásban és zivatarban, tűzveszélyben, mindenféle szembetegségben, meddőségben, ágybavizelésben és veszettségben szenvedők. A vetemény, a learatott termés és az erkölcsös élet, a tisztaság megőrzéséért is fohászkodtak Vitus égi segítségéért. Alsó-Szászország és Szászország, Pomeránia, Csehország, Szicília, Korvey, Prága, Mönchengladbach, Höxter, Krems és Ellwangen a választott patrónusaként tekint rá. A szász császári és a cseh királyi uralkodóház saját védőszentjeként tisztelte, ezért ezeken a helyeken Vitust hermelinkabátban koronával vagy hercegi fejdísszel is ábrázolták.²⁵

Az oltárképeken és freskókon legtöbbször fiatal fiúként göndör vagy hosszú hajjal, lehajtott ruhában, gyakran egyszerű sapkában vagy kalapban ábrázolták. Állandó attribútuma a vértanúság helyére utaló olajkád és kezében a pálmaág. A több ábrázoláson látható könyv Vitus hitben való állhatatosságának jele, az oroszlán a Vitus-história egyik állomását szimbolizálja, a holló vagy a sas pedig a legendabéli folyóparton való táplálására utal.²⁶ E leggyakoribb attribútumai mellett néhol a kakasábrázolás is látható, mert – az ikonográfiai kutatás szerint – az ősi, kereszténység előtti szláv Svantevit fényistennek kakast áldoztak. Egyes vélemények szerint a Szent Vitus-, más névalakban Veit-tisztelet az ősi Svantevit-kultusz keresztény formája, továbbélése.²⁷

22 KRÜGER K. H., „Vitus (Veit, frz. Guy)” in *Lexikon des Mittelalters*, (Stuttgart: Weimar, Verlag J. B. Metzler, 1999) VIII:1781–1782.

23 HENSEL F., „Vitus (Veit, Gui)”, 580.

24 A Tizennégy Segítőszent (Quattuordecim Auxiliores): Ákos, Balázs, Borbála, Cirjék, Dénes, Egyed, Erazmus, Euszták, György, Katalin, Antióchiai Margit, Kristóf, Pantaleon és Vitus. Egyikük-másikuk helyén vidékenként Apollónia, Lénárd, Oswald, Rókus és Miklós alakja tűnik fel. Tiszteletükről bővebben: BÁLINT Sándor, *Ünnepi Kalendárium*, (Szeged: Mandala Kiadó, 1998), 3:39–42.

25 HENSEL F., „Vitus (Veit, Gui)”, 579–581.

26 HENSEL F., „Vitus (Veit, Gui)”, 580.

27 OSWALD J., „Vitus (Veit)”, 826. Vitus tiszteletének középkori gyökereit és hazai vonásait bunyevác és német népi imádság közreadásával ismerteti: BÁLINT Sándor, *Ünnepi Kalendárium*, (Szeged: Mandala Kiadó, 1998), 2:479–486, 616–617.

Tiszteletének különös alapot adott a nép körében az, hogy a Julius Caesar által Kr. e. 45-ben elrendelt és az 1582. október 4-én bevezetett Gergely-naptár közötti időszakban, az ún. Julianus-naptár szerint Vitus ünnepe, június 15-e a leghosszabb nap, azaz a nyári napforduló dátuma.

A csíksomlyói Vitus-dráma szerzője, előadási körülményei, szerkezete és cselekménye

Az *Innocentia benefica castitatis*²⁸ *coronata seu Tragico-Comoedia de Sancto Vito Martyre* című dráma szerzője Ferenczi Vitus, aki József keresztnévvel Csíkszentmiklóson született 1745-ben. A ferences rendi ruhát 1765. augusztus 15-én öltötte magára, és 1770. március 15-én szentelték pappá. 1773-ban a csíksomlyói elemi iskola oktatója volt.²⁹ Gimnáziumi tanárként 1773 és 1776 között tanított Csíksomlyón nyelvtant, retorikát és poétikát. Közben, 1774 és 1776 között az iskoladrámákat előadó Mária Társulat prézeseként nevelte a gimnazista diákokat. 1784 és 1787 között Küküllővárott (Kis-Küküllő vm.) dolgozott a gróf Bethlen család házi káplánjaként. Ezt követően – az 1797. szeptember 21-én bekövetkezett haláláig – a tordai rendház gvárdiánja volt.³⁰

A színi előadást 1774. május 21-én, pünkösdi szombatján látta Csíksomlyón a hagyományos nagybúcsúra érkezett zarándoktömeg. Erre a helyi saját ünnepre utal a Vitus-dráma Prologusa:

látom sokasággal meg jelentetek, [...] kik meszsze földről hosszas utakat járván e' napokban jelen vadtok, s itten aitatosságban foglalatoskodtok, vegyetek el menyei bereteket." Ezt folytatva az előhang a színi bemutató céljáról is szól: „Mi pedig midőn az ide gyűlendő sokaságról gondolkodnánk, arra gerjedénk, hogy egy keserves, de Üdvösséges játékot munkálkodnánk, melylyel titeket a' jonak mivelésére, a' gonosznak elkerülésére fel indíthatnánk. Honnan Magyar nemzetünknek kedvéért, majd csak nem mind magyarul

28 A kéziratban hibásan *catastis* olvasható.

29 SZŐCS János, „A csíksomlyói gimnázium kisiskolája”, in *A ferences lelkeség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára*, Művelődéstörténeti Műhely Rendtörténeti konferenciák, 1/2, 593–603, szerk. ŐZE Sándor és MEDGYESY-SCHMIKLI Norbert (Piliscsaba–Budapest: Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar–Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 2005), 596.

30 ALSZEGHY Zolt és SZLÁVIK Ferenc, „Csíksomlyói iskoladrámák”, Régi Magyar Könyvtár 32 (Budapest, 1913), 9–10. https://adt.arcanum.com/hu/view/MTA_Konyvek_465472_32/?query=alszeghy%20zolt&pg=0&layout=s; PINTÉR, *A ferences iskolai színjátszás...*, 134. A Magyar Művelődéstörténeti Lexikon és a Magyar Katolikus Lexikon nem tartalmazza Ferenczi Vitus életrajzát.

teszünk ki fáradságunknak rendét, melyel ábrázolni fogjuk az Artatlan kűsded Vituskának, s az ő Dajkainak: Modestus és Crescentiának életét.³¹

A darab Prologusból, 4 actusból és Epilogusból áll. Az első két actus 4-4, a harmadik felvonás 3 s a negyedik felvonás 5 jelenetből áll. Az I. és II. actus végén magyar, a harmadik felvonás végén latin nyelvű, dramatizált Chorus énekel, melyben Genius Vitiorum, azaz a Romlottak Szelleme és – nem kiírva, csak értelmezve: Genius – Virtutum, azaz az Erények vagy Férfiasság Szelleme szerepel. A színdarab magyar nyelvű, és annak részeként három jelenet szólalt meg latin nyelven: az I. felvonás 2. és a IV. actus 1. jelenete a cselekmény részeként, a II. felvonás 3. szcénája pedig allegorikus betoldásként. A drámát Ferenczi Vitus prózában írta. Csupán az I., II. és III. felvonást lezáró, a nézőket megtérésre indító és egyúttal a tanulságokat megadó két magyar és végül egy latin nyelvű Chorus szövegében található versforma. A versek soronkénti szótagszáma néhány helyen változik, és a rímelése sem következetes. A színdarab cselekménye pergő, a párbeszédek tartama lényegre törő, és mondatainak stílusa tömör.

Ferenczi Vitus színdarabjának első felvonásában Vitus szeretne megkeresztelkedni, de fél apjától, aki még pogány. Ezért az Őrzőangyal (Angelus Custos) biztatására elmegy Modestushoz, aki elmondja neki: életét is kész feláldozni Vidért és keresztény hitéért. Modestus és Crescentia elhívják a Presbitert, aki a hitvallás letétele után megkereszteli Videt. A második (latin nyelvű) jelenetben Vitus apja, Hylas és egy ismeretlen kötődésű személy, Nair megtudják, hogy Vitus megkeresztelkedett. Ebben Modestus és Crescentia ármánykodását látják. A szülők kétségbe esnek, hogy gyermekük rossz útra tért, és nem akarnak rajta könyörölni. Hylas nem tartja méltónak a fiát az atyai kegyességre, mert a kereszténységet egy kitartásra buzdító, makacs vallásnak és javíthatatlan rossznak tartja. Hylas ezért felelősségre vonja fiát, és elküldi a feleségéhez. A 3. jelenetben Nair és Araches azt tanácsolják Hylasnak, hogy maradjon fiával szeretetteljes viszonyban, és próbálja lebeszélni a krisztusi útról. Hylas és felesége két fiatal lányt hív Vitus elé, akik csábítják az ifjút. Emellett Hylas azzal fenyegeti fiát, hogy elzavarja otthonról, és kitagadja az örökségből, de Vitus kitart hite mellett. Akkor is, amikor atyja minden vagyonát rá akarja hagyni, ha visszatér a többistenhitre. Mivel Vitus nem hajlandó Jupitert és a többi pogány istent imádni, apja kitagadja házából, és vesszőket készít saját gyermeke kínoztatására. A következő szcénában Hylas két szolgával együtt hívja Vitust, és hittagadásra csábítja. Mivel Vitus erre most sem hajlandó, Hylas megostoroztatja fiát, aki a saját szenvedését lélekben Jézus ostromozásával egyesíti.

A második felvonás első jelenetében anyja siet megostorozott fia elé, és megdöbben, amikor Vitus sebzett hátát meglátja. De a Mater is Krisztus megtagadására

31 *Actiones Comicae*, 30.

kéri fiát, aki ezt ismételten nem teszi meg. Mater kéri Vitust, hogy ne szaporítsa fájdalmait, de az ifjú kitart választott útja mellett. A jelenet zárásaként anyja dühében megbánja, hogy megszülte a fiát. A következő jelenetben Mater felelősségre vonja férjét az ostromlásért, helyette finomabb módszereket javasol neki. Hylas megtárgyalja Valerianussal, Szicília római helytartójával, hogy – fizetség ellenében – térítse vissza fiát a pogányságba. Hylas kegyetlen szavaira: „Nem bánom, akár kést verj a szívébe!” Mater megenyhült, esdő anyai szívvel válaszol: „Kedves és mindenek felett szeretetemben levő hűtős társam, engedgyetek a gyermeknek, ne rövidítsétek napjait életemnek.”³² Erre Vitus lép be a házba, de anyja szavára sem tagadja meg hitét, és elhagyja otthonát. Anyja erre magát és fiát siratja. Az Ira (Harag, Düh), Injustitia (Igazságtalanság), Barbaries (Durvaság, Kegyetlenség) és a velük küzdő Justitia (Igazságosság) és Patientia (Türelem, Alázatosság) szereplésével lezajlott latin nyelvű allegorikus jelenet (Actus II. Scena 3.) után Vitust a római helytartó, Valerianus elé vezetik. Az ifjú itt is megvallja hitét az egy Istenben, és elutasítja a pogány istenek imáadását. Vitus kimondja: kész arra, hogy a testét szaggassák. A kínzások idején Crescentia és Modestus emelnek szót Vitusért, és Hylas is könnyekre fakad, de csak azért, mert fia szenvedését hiábavalónak tartja, és sajnálja, hogy gyermeke elhagyta őt. Vitus szinte a kereszttúton jövő, a síró asszonyokhoz szóló Krisztusként (vö. Lk 23,28–32) kiált: „Sirjatok és igen zokogjatok, / Kik az igaz Istennek nem szolgáltok, / Értem pedig semmit ne szomorkodjatok!”³³ A két Famulus elfárad Vitus verésében, erre Valerianus veszi át az ostort, de neki elszárad a keze. A helytartó megígéri Vitusnak, hogy ha meggyógyítja, akkor keresztény hitre tér. A csodás gyógyulás megtörtént, de Valerianus nem tartotta meg a megtérésre vonatkozó fogadalmát. Hálából viszont elengedte Vitust, akit atyja egy ispotályba szállított.

A 3. felvonás 1. jelenetében Hylas két ifjú lánnyal (Puella 1–2.) szeretné a világ gyönyöreire csábítani fiát, de Vitus a templomba megy, és isteni segítségért könyörög, hogy ellenállhasson a testi kísértésnek. Vitus mellett két angyal (Angelus 1–2.) jelenik meg, akik megerősítik az ifjút. Hylas benyit a terembe, és az angyalokat isteneknek hiszi, és fényüktől megvakul. Valerianus Jupiternek mutat be bárányáldozatot Hylas gyógyulásáért, de csak rosszabbodott az állapota. Ekkor Hylas a fiát hívja, de a pogány isteneket ekkor sem veti meg; Vitus ennek ellenére – Isten segítségével – visszaadta apja szeme világát, aki Jupiternek ad hálát, és odakiáltja fiának: „holnap tsontaidrol bőrdődt husoddal együtt le huzattatom.”³⁴ A következő jelenetben Vitust emberi halálfélelmében Angelus vigasztalja meg, és a jelen lévő Crescentiát és Modestust nevezi Vitus lelki szüleinek, hiszen (ANGELUS szavai):

32 *Actiones Comicae*, 43–44.

33 *Actiones Comicae*, 45.

34 *Actiones Comicae*, 49.

Hylas Vitust csak testi képpen nemzette,
 Lelkében pedig őtöt el veszni rendelte.
 Tű, mint lelki szülők, viselyétek gongyát,
 En mondom, Isten angyali követé.³⁵

A drámában Angelus mondja el: Vitus lelki szüleivel együtt menjen Rómába, Diocletianus császárhoz. Vitus kegyességét és szeretetének nagyságát mutatja, hogy azért nem akar szülővárosából elmenni, mert – a kínzások ellenére – „nem sajnálom magamot, hanem Atyamot s Anyámot, nem is azert, hogy nem láthatom, hanem hogy hűtlenségben hagyom”.³⁶ Vitus búcsúszavaiban Isten áldását kéri testi szüleire. A következő (3.) jelenetben Mater a két lánynak mondja el bűját, és a Famulussal keresteti gyermekét, aki elmondja: Vitus elbujdosott Crescentiával és Modestussal. A jelenetben Mater rövid kesergése a Mária-siralmak szóhasználatát tükrözi.

A 4. felvonás 1. jelenete latin nyelvű. A 2. jelenetben Diocletianus meg akarja büntetni Vitust, és azzal próbálkozik, hogy a három keresztény személy megosztására Crescentiát nem kínoztatja, de az asszony sem tagadja meg a hitét. A Consul Primus adja a császárnak a tanácsot: Vitust főzzék meg forró üstben. Haerolus, Diocletianus fia könyörög apjánál Vitus életben maradásáért, de hasztalan. Vitus, Modestus és Crescentia, ahhoz hasonlóan, mint amikor a bibliai Dánielt az oroszlánok vermébe dobták, Istent dicsérik a forró üstben, és megmenekülnek. Diocletianus újra börtönbe vetteti őket. A következő szcena allegorikus, és immár magyar nyelven hangzott el: Ira (Harag), Injustitia (Igazságtalanság) és Crudelitas (Kegytlenség) összeesküvést szőnek Justitia (Igazságosság) és Patientia (Türelem) ellen. A jelenet lényegét Crudelitas mondja el, miután Justitia megkérdezte tőle, hogy mi a szándéka Vitus és keresztszülei halálával. Crudelitas válasza így hangzik: „Nem egyebet, hanem titeket megölvén Vitusnak, Modestus és Crescentiának árnyekozzuk meg öltetetését, mint az előbbeni órában meg verettetését.”³⁷ Az *árnyekozzuk* kifejezés préfiguráció alkalmazására utal, azaz Justitia és Patientia megölése az előképe, *figurája*, korabeli színházi és egyben emblematikus kifejezéssel *árnyéka* Vitus és keresztszülei vértanúságának. Az emblematikus jegyeket hordozó, élőképként az egyes jelenetek elején fellépő Figurákra a csíksomlyói színpadon a Szent Vid-előadás előtt 17 esztendővel található egy példa: az 1757 nagypéntekén előadott passiójáték minden jelenete az adott szcena valós vagy tanító jellegű cselekményét illusztráló Figurával, a drámaszöveg fordítása szerint *Árnyékkal* kezdődik.³⁸ Az már a Vitus-drámát író Ferenczi

35 *Actiones Comicae*, 50.

36 *Actiones Comicae*, 51. A hűtlenségben kifejezés alakja a kéziratban: hűte/lenségben; emendáltuk.

37 *Actiones Comicae*, 60.

38 Kiemelés tőlünk, M. N. Az 1757-es passiójátékot Medgyesy S. Norbert munkájaként kiadta: *Ferences iskoladrámák III, Csíksomlyói passiójátékok 1751–1762*, 383–452.

Vitus leleménye, hogy éppen Crudelitas szájába adja azokat a szavakat, amelyekből kiderül: Vitus, Modestus és Crescentia tettei az Igazságosságot és a Türelmet testítették meg. A záró jelenetben Diocletianus elismeri, hogy kevélységből öleti meg Vitust és keresztszüleit, ugyanis (a császár szerepét idézve): „Ha meg hasadna eföld, melyen járunk, el rejtjenem szegyenletemben magamot, hogy három alacson személyektől meg győzzettem...”³⁹

A Vitus-mártírdráma forrása, hagiográfiai és színpadi előzményei

A domonkos rendi Jacobus de Voragine (1228–1298) igen népszerűvé vált gyűjteménye, a *Legenda aurea sanctorum* (1261–1266) részletezi a 12 esztendő Vitushoz kötődő csodás gyógyításokat és az ifjú szenvedéstörténetét.⁴⁰ Többek között a *Con[ven]t[us] Csikien[is]* 1664 kéziratos bejegyzés bizonyítja, hogy a drámaelőadás idején, 1774-ben már a csíksomlyói ferencesek tulajdonában volt a *Legenda aurea* 1489-ben kiadott példánya is.⁴¹ A *Legenda aurea sanctorum* későbbi kiadásából Csíksomlyón, a ferences kolostor könyvtárában az 1502. évi strasbourgi és az 1512. évi velencei edíció volt meg a színdarab előadása idején.⁴² A kitűnő képességű, remek stílusérzékkel rendelkező fordító-kompilátor, Karthauzi Névtelen által a lövöldi (mai Városlőd, Veszprém m.) kolostorban 1526 táján papírra vetett *Érdy-kódex* Vitus-szövege pontosan követi a *Legenda Aurea* leírását,⁴³ de a csíksomlyói dráma szerzőjére nyilván nem lehetett hatással.

A *Legenda aurea sanctorum* leírásában szereplő főbb történések Ferenczi Vitus színjátékában is elhangzottak: atyja veréssel intette meg Vitust, Valerianus helytartó

39 *Actiones Comicae*, 60.

40 VESZPRÉMY László fordításában kiadta: *Legenda Aurea: Szentek csodái és szenvedései*, válogatta, az előszót, a jegyzeteket és a mutatókat készítette: MADAS Edit (Budapest: Helikon Kiadó, 1990), 121–122. <http://mek.niif.hu/04600/04626/html/legenda0054.html>

41 JACOBUS DE VORAGINE: *Legenda aurea sanctorum*, (Strassburg, typogr. opris Jordani de Quedlinburg, 1489). Leírását lásd: MUCKENHAUPT, A *csíksomlyói ferences kolostor kincsei...*, 166, nr. II. 57.

42 Ltsz. 3851; ltsz. 812. coll. 1; ltsz. 1771. coll. 1. MUCKENHAUPT, A *csíksomlyói ferences könyvtár kincsei*, 32, 76. jegyzetpont; MUCKENHAUPT Erzsébet, A *Csiki Székely Múzeum „Régi Magyar Könyvtár”-a, I, (1498–1710): Katalógus* (Csíkszereda: Csiki Székely Múzeum, 2009), 61–62, 82–83, nr. 8, 9, 43.

43 Az *Érdy-kódex* Szent Vid-legendáját (*Zent Vyd Martylnak zent Innepeeröl*) kiadta: *Régi Magyar Codexek: Érdy codex II. fele*, közzé teszi: VOLF György (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadói Hivatala, 1876), 5–8. Madas Edit összefoglalása az *Érdy-kódexről: Látjátok feleim... Magyar nyelvemlékek a kezdetektől a 16. század elejéig: Kiállítás az Országos Széchényi Könyvtárban, 2009. október 29–2010. február 28.*, szerk. MADAS Edit (Budapest: Országos Széchényi Könyvtár, 2009), 340–341, nr. 52. Madas Edit válogatása nem közli Szent Vid legendáját: A *néma barát megszólal: Válogatás a Karthauzi Névtelen beszédeiből*, Válogatta, a szöveget gondozta, sajtó alá rendezte, valamint az utószót és a jegyzeteket írta: MADAS Edit (Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1985).

és a pribék keze leszáradt, és Vitus imádságára meggyógyult, a lányokkal való kísértés, az isteneknek hitt angyalok megjelenése Vitus mellett, majd Valerianus megvakulása és meggyógyítása, továbbá Diocletianus császár fiának meggyógyítása. A *Legenda aurea* leírásából viszont nem szerepelnek a csíksomlyói Vitus-drámában a következő jelenetek és motívumok: Vid kezéről Diocletianus börtönében lehullanak a bilincsek,

és a börtön, tündöklő fényben ragyogott. Miután ezt jelentették a császárnak, elvezették, és tüzes kemencébe vetették, de épségben jött ki onnan. Ekkor egy félelmetes oroszlánt szabadítottak rá, hogy felfalja, de Vitus a hit bátorságával megszeli a fenevadat. Végül pedig Modestusszal és dajkájával, Crescentiával együtt, aki mindvégig követte őt, kínpadra vonják, de az ég hirtelen elsötétül, a föld megremeg, villámlik, dörög, a bálványok templomai leomlanak. Sokakat megölnek, a császár pedig rémülten menekül, és öklével veri a fejét, mondván: »Jaj nekem, egy gyermek győzött le engem!« Őket pedig egy angyal szabadította ki, és egy folyó partján találták magukat. Itt megpihentek és imádkozva adták vissza lelküket az Úrnak. Tetemüket sasok őrizték, és Vitus kinyilatkoztatására Florentia, egy előkelő asszony találta meg, és nagy tisztességgel temette el őket.⁴⁴

A csíksomlyói mártírdráma több apró, elsősorban a szereplők jellemvonásait kidomborító eseménnyel és karaktervonással színezi ki a *Legenda aurea* leírását. Ferenczi Vitus darabja – középkori nyugat-európai hagyomány alapján – Hylasnak nevezi Vid apját. A csíksomlyói szövegben Hylas nemcsak kitagadja otthonából és vagyonából Vitust, és megvereti, hanem maga ostromozza fiát, és nem azért sír, mert saját gyermeke hátát sebezte véresre, hanem mert keresztény hite miatt fia – az ő szemszögéből – elhagyta őt. A színdarabban Hylas esetében nem a hagyományos apai szigort tapasztalhatja a néző-olvasó, hanem a kereszténység iránti gyűlöletből fakadó megátalkodottságot, kegyetlenséget, kifejezetten szívtelen, a saját gyermekét is megvető magatartást. Hylast nemcsak a környezet, pl. Valerianus helytartó, de még a saját csodás gyógyulása sem enyhíti meg. Ugyancsak a somlyai dráma jellegzetessége a – *Legenda aurea* szövegében nem is létező – Mater szerepének kidomborítása: Vitus anyja sem helyesli fia megkeresztelkedését és az egy Istenben való hitét, ezzel voltaképpen igazodik a férjéhez, de az anyai szeretet többször megmutatkozik magatartásán. Mater nyugtatva, csitítva kéri Hylast, hogy ne ostromozással, hanem szép szóval vegye rá gyermeküket a többistenhithez való visszatérésre. Megható része a darabnak, amikor Vitus római tartózkodása idején a Mater a Famulussal

44 Részlet a *Legenda aurea* Szent Vid-életrajzából, latinból fordította: Veszprémy László. Kiadta: *Legenda aurea*, 122.

keresteti gyermekét. A Mater néhány mondatos siralma a Csíksomlyón ugyancsak a 18. században bemutatott nagypénteki passiójátékok Mária-siralmainak,⁴⁵ különösen a keresésmotívumnak szófordulatait idézi:

Oh, szomoru hir! oh, hova légyek? merre menyek? Keressem e őtöt hegyeken, erdőkön vagy mezőkön? Vajha, o vajha utasitananak a kővek, vajha, oh vajha szollananak a fűvek! – Oh, vizek! nem borítottok e el fiamot? Oh, vadak, nem őlétek e meg⁴⁶ kegyes magzatotom? – Jaj, jaj – ah, szomoru jaj, hol talalyalak fel, életemnek virágja? – Ah, én⁴⁷ szerencsétlen Anya! Merre, merre? (*Caeterum non potens loqui esset. Finis.*)⁴⁸

A rendezői utasítás jelzi, hogy Vitus anyja a végén már megszólalni sem képes a fájdalomtól. A színdarabban Vitus elszánt, az Istenben érdektelenül hívó, imádásos lelkületű és a kegyetlen kínzói, többek között saját apja iránt is irgalmas fiatal férfiként lép fel. Viselkedése néhány esetben vakmerőnek tűnik. A dráma sajátosága mindezek mellett, hogy a földi gyönyörök lehetőségével kísértő lányok (Puella 1–2.) fellepése idején Vitus imádkozni megy, hogy legyen ereje a csábítás visszautasítására. Ferenczi darabja a középkori legendánál erőteljesebben emeli ki azt, hogy Crescentia és Modestus nemcsak hivatalos keresztszülei, hanem lelki szülei voltak a 12 esztendő Vitusnak. A Nair és az Araches szerepnevek, a Famulusok fellépése, továbbá Diocletianus fiának Haerulus elnevezése minden bizonnyal Ferenczi Vitus invenciója vagy egy eddig ismeretlen forrás átvétele.

Alszeghy Zsolt és Szlávik Ferenc két mintát sorol fel az európai drámairodalomból. Elsőként az egykori Habsburg Birodalom részét képező alsó-sziléziai Glatz város (Kłodzko, cseh nyelven Kladsko, ma Lengyelország) *Bonae fugae fautor Anglus Sanctum Vitum domo paterna transfugam secundis velis ultra mare deducens* című színdarabját, amely Csíksomlyón használt forrásként kizárható, hiszen – érthetetlen módon – Vitus menekülésével zárja a darab szövegét.⁴⁹ A másik Vitus-dráma, Lobb műve sokkal elterjedtebb volt a 17–18. század folyamán. Szerzője az egyik legismertebb angol jezsuita drámaíró, egy ideig tartományfőnök, a St.

45 A Mária-siralmak típusairól és műfajközi összefüggéseiről bővebben: MEDGYESY S. Norbert, *A csíksomlyói ferences misztériumdramák forrásai, művelődés- és lelkiélettörténeti háttere*, Fontes Historici Ordinis Fratrum Minorum in Hungaria – Magyar Ferences Források 5. — PPKE BTK Művelődéstörténeti Műhely, Monográfiák 1 (Piliscsaba–Budapest: Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK–Magyarok Nagyasszonya Ferences Rendtartomány, 2009), 257–303, 458–481. <https://edok.gyorikonyvtar.hu:443/hu/book/-/record/kkmk3007969>

46 övéteke meg [Emendáltuk.]

47 [Az én fölülrre beszúrva.]

48 *Actiones Comicae*, 53.

49 ALSZEGHY és SZLÁVIK, „Csíksomlyói iskoladramák”, 42–44.

Omers kollégium bölcész és teológus professzora, Emmanuel Lobb (1594–1671), aki Joseph Simons (Simeon) néven publikált. Egyik mártírdramáját *Vitus, sive Christiana fortitudo* (*Vitus, avagy a keresztény vitézség*) címmel valószínűleg bemutatták 1623 májusában, és a *Josephi Simonis Angli e Societate Jesu Tragoediae quinque* című gyűjteményben jelentették meg nyomtatásban, elsőként a németalföldi (mai belgiumi) Liège-ben, 1656-ban.⁵⁰ A dráma a barokk kor szokásainak megfelelően jelentősen kiszínezi a Szent Vid-történetet. Lobb színjátéka latin nyelvű. Öt felvonásból áll, és actusonként 4, 6, 5, 5 és 8 szcénára tagolódik. Külön Chorus nem szerepel benne, csupán a börtönben zajló események közben (Actus IV. Scena 2.) jelennek meg az éneklő angyalok. A dráma első felvonásának 1–6. jelenetében Hylas kesereg Vitus keresztsége miatt, és rögtön Diocletianus római császár udvarában folytatódik a történet. A császárnak Urbanus Archiflamen jelenti, hogy Valerianus helytartó fiát rossz szellemek szállták meg (Scena 4.). A következő szcénában a császárral tudatják az ifjú Vitus lucaniai csodatételeit (Scena 5.), és mindezek ellenére Archiflamen haragra gerjeszti Diocletianust a keresztények ellen (Scena 6.). A 2. felvonás elején Modestus a császári udvarba viszi Vitust, és megegyezésre biztatja. Az ifjú tömjénnel megszabadítja a rossz Szellemektől a császár fiát, Valetium. Diocletianus elcsodálkozik a történeteken (Scena 2.), de ennek ellenére haragra gerjed a keresztények ellen (Scena 3.). Urbanus és Lupus ugyanezt teszi (Scena 4.). Vitus apja, Hylas áldozatot mutat be az isteneknek, és titkon megszólítja Vitust (Scena 5.), hogy eltérítse Krisztustól (Actus III. Scena 1.). A konfliktus fokozásaként a császár megszabadított, meggyógyított fia Vitus csodatétele ellenére sem tért keresztény hitre (Scena 2.), majd Urbanus szemére hányja a keresztények ellen elkövetett kegyetlenségeit és gyalázatos tetteit (Scena 3.). Ennek hatására maga a császár, Diocletianus is majdnem habitust cserél, de a IV. felvonás elején a két ifjú, Pulcherellus és Otho hazug vádakot szórnak Vitusra és a keresztényekre. Diocletianus a fiával kerül konfliktusba. Ijedtségében, rémülten Krisztus által az Istent szólítja, és Ephebus közben újra alaptalanul vádolja Vitust. A következő (3.) jelenetben újra feltűnik Pulcherellus és Otho, akik Valerium

50 Más kiadás szerint: *Tragoediae quinque Josephi Simonis Angli*, Leodii (Liège), Typis Joannis Mathiae Hovii, 1656. Az általunk használt kiadás: *Josephi Simonis Angli e Societate Jesu Tragoediae quinque*, Coloniae Agrippinae, sumptibus et typis Viduae et Haeredum Pauli Metternich, An der hohe Schmidt, 1680, 309–398. https://books.google.hu/books?id=CRDX8hvaxAAC&printsec=frontcover&hl=hu&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q=Vitus&f=false (Letöltés ideje: 2021. 08. 23.) A német nyelvterületen fellelhető, 1657-ben kiadott (Leodii, Typis Joannis Mathiae Hovii, sub signo Paradisi Terrestris, 1657) példányokat sorjázza: <https://www.worldcat.org/title/josephi-simonis-angli-e-societate-jesu-tragoediae-quinque/oclc/1001143172?referer=di&ht=edition> Bővebben: F. Dana SUTTON, „Az angol jezsuita dráma a 16–17. században”, in *Oxford Handbooks Online*, 2021. <https://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780199935338.001.0001/oxfordhb-9780199935338-e-003> (Letöltés ideje: 2021. 08. 23.)

lázítják Vitus ellen, mintegy a császárnak üzenve. A keresztényeket a császár színe elé rendelik. Az ötödik felvonásban Vitust börtönbe vetik, ahol megjelenik előtte a gyermek Jézus, aki a mennyei kórossal (*Chorus Caelestis*) együtt biztatja az ifjút a hitében való kitartásra (Actus IV. Scena 1.). A mennyei zene (*musica caelestis*) hallatára a két börtönőr keresztény hitre tér (Scena 2.), amit praefectusuk elmond a császárnak (Scena 3.). Diocletianus ezt a megtérést Vitus hatásának véli, és forró ólomban megfürdetteti az ifjút (Scena 4.), ahol Vitus boldogan készült a halálra (Scena 5.). Diocletianus megrettent egy időközben keletkező mennydörgéstől, és ekkor angyalok jelentek meg Vitus kínpadján, Rómában, ahonnan csodálatos módon otthonába, Lucaniába szállították az ifjút. A cselekmény ellenére a szerző *Tragoediaként* jelöli meg drámája műfaját. Lobb drámája nem említi sem Valerianus szicíliai helytartót, sem a Vitus imádságára történt csodás gyógyulásokat. Csupán egyetlen motívumban, Diocletianus fiának meggyógyításában, a mennydörgés és Vitus angyali megmentése kapcsán követi Jacobus de Voragine leírását. Lobb drámájának egyéni, a kortárs iskoladrámákhoz hasonlító, azokból átvett vonása az udvarnokok (Aulici, név szerint: Lupus, Firmus), az ifjak (Ephebi, azaz Otho és Pulcherellus), továbbá a katonák (Lictores) és az ókori görög-római istenek szerepeltetése: Mercurius, Apollo, Aesculapius, Machaon, Paeon, Cheiron és Melampus. Lobb (Joseph Simons) színjátéka egyáltalán nem lehetett mintája a csíksomlyói drámának, hiszen a 17. századi angol jezsuita előadás nem Vitus és szülei, különösen anyja kapcsolatára és egyben konfliktusára helyezte a hangsúlyt, hanem teljes egészében Diocletianus udvarában játszódik, a Vitus-legenda egyes elemeit emeli ki, és az ármánykodó vádolók kaptak benne főbb szerepet, Vitus anyja pedig egyáltalán nem. A Mater szerepe csíksomlyói invenció volt. Mindezeket megerősíti, hogy a csíksomlyói ferences könyvtárban nem található meg Joseph Simons *Tragoediae quinque* című gyűjteménye.

A Liège-ben kiadott drámaszöveg *Argumentum*ának tanúsága szerint Lobb színdarabjának egyik forrása Baronius Caesar *Martyrologium Romanum* (első kiadás: 1583) című műve volt. Az újkori Európa történetírására és egyúttal színjátszására jelentős hatást tévő Baronius Caesar (1538–1607) *Martyrologiuma* június 15-nél együtt említi Vitus, Modestus és Crescentia nevét, de leírásában nem vértanúságuk históriáját, hanem elsősorban ereiklyéik tiszteletének történetét emeli ki, pontos forráshivatkozások megadásával. Vitus életkorának nem 12, hanem 17 esztendő ad meg.⁵¹

51 *Martyrologium Romanum ad novam Calendarii rationem et Ecclesiasticae historiae veritatem restitutum*, Gregorii XIII. Pontofex Maximus jussu editum. Accesserunt notationes atque tractatio de Martyrologio Romano, Auctore Caesare BARONIO, 1585, 378–381. https://books.google.com.au/books?id=74KkkobwXsgC&printsec=frontcover&source=gbs_atb#v=onepage&q=Vitus&f=false (Letöltés ideje: 2021. 08. 25.)

A bollandisták által kritikai kommentárokkal készített hagiográfiai sorozat, az *Acta Sanctorum* (Antwerpen, 1698) ünnepnapjánál, június 15-nél tartalmazza a Vitus életére és tiszteletére vonatkozó korabeli ismeretek összességét. A leírás két Vitus-életrajzot tartalmaz. Az első változat szerint Vitus már fiatal korában érett gondolkodású, erényes életet élt. Apja, Hila (vö. a drámabeli Hylas) és a Szicíliában élő római helytartó, Valerianus fenyegetései ellenére Vitus kitartott hitében. Amikor atyja tovább fenyegette, akkor Vid anyagi intésre hajóra szállt, Modestus és Crescentia nevelésével Tanagritarum vidékére ment. Ugyanebben az időben démonok szállták meg Diocletianus császár fiát. Vitust megkeresték és a császári udvarba hívták, aki imádságaival meggyógyította a gyermeket. De a kegyetlen császár rá akarta venni Vitust, hogy számos adománnyal ékesítve imádja az isteneket, de az ifjú erre nem volt hajlandó. Vitust vasbilincsbe verték, majd Modestussal és Crescentiával együtt bebörtönözték. Ezt követően nagy népsokaság közepette az amfiteátrumba hurcolták őket, ahol Diocletianus parancsára egy üstbe állítva forró olajban, szurokban, gyantában, majd pedig ólomban főzték őket. A három vértanú, hasonlóan a Dániel könyve 3. fejezetében szereplő, tüzes kemencébe vetett három ifjúhoz, a kínzások közepette Isten dicséretére zsoltárokat és himnuszokat énekelt. Mindhárman érintetlenül szálltak ki az üstből. Ezek után oroszlánok elé vetették őket. Kis idő múlva a vadállatok megszelídültek, és saját nyelvükkel nyalogatták a mártírok lábát. A szentségtörő császár végül egy emelvényre állíttatta a három keresztényt, és kifeszítette őket. Nagy mennydörgés, vihar és földrengés közepre lehelték ki lelküket. Florentina nemes asszony összegyűjtötte a szentek földi maradványait, és egy Marianus nevű helyen eltemette.⁵² Az *Acta Sanctorum* ezt követően bemutatja Vitus ereklyéinek átvitelét az itáliai Apuliába (mai Puglia), majd pedig a szászországi Corvey apátságba, és további, 6–8. századi művekre és más kéziratokban fennmaradt forrásokra hivatkozva egy másik Vid-szenvedéstörténetet is közöl. Eszerint az Istenben hívő Vitus már gyermekkorában sok csodás jelet tett, éjszaka virrasztva és nappali imádságaiban az isteni irgalmasságért fohászkodott, melyért Isten saját arcának fényét ígérte neki. Vitus apja, Hylas szentségtörő volt, és megátalkodott ellensége a keresztény hitnek. Amikor atyja fenyegette Vitust, akkor megjelent az ifjúnak az Isten anyaga, és megígérte neki: egy életen át vele lesz, és bármi megvalósul, amit az Úrtól kér. Ekkor a beteg Valerianus helytartó eljött Vitushoz, mert hírét hallotta erős hitének, és gyógyítását kérte tőle. Az előljáróktól Hylas ezt meghallotta, és magához hívatta fiát, és balgaságnak nevezte gyermeke hitét és istentiszteletét. Az idézett leírás részletesen bemutatja Hylas és Vitus párbeszédét, valójában hitvitáját,

52 *Acta Sanctorum Iunii*, Collecta, digesta, Commentariisque et Observationibus illustrata a Godefrido HANSCHENIO P. M., Daniele PAPEBROCHIO, Francisco BAERTIO et Conrado JANNINGO e Societate Jesu Presbyteris Theologis. Sanctos a die VII. ad XVI. colendos complexus cum Tractatu Praeliminari Nicolai RAYAEI, Antverpiae, apud Viduam et Heredes Henrici Thieullier, MDCLXXXVIII, 1013.

melynek során az ifjú következetesen megvallotta meggyőződését. A legendaváltozat szerint Vitus imádságára Lucaniában vakok világa tért vissza, betegeket gyógyított, és ördögöket űzött. Valerianus római helytartó erre maga elé hívatta Vitust, akit kivégzéssel fenyegetett meg, ha nem tiszteli a halhatatlan (pogány) isteneket. Amikor a fenyegetés során Valerianus szolgája Vitushoz akart érni, hogy megverje, leszáradt a keze. Vitus viszont égre emelt tekintettel, hitvallást kiáltva meggyógyította a szolgát. Apja ekkor mindenféle anyagi jókkal kezdte csábítani gyermekét. Vitus imádságára fényesség, édes illat és „Sanctus, Sanctus, Sanctus”-t éneklő hét angyal töltötte meg a szobát, akiket Hylas észrevett, és hirtelen megvakult. Ekkor összehívatta a város népét, élükön Valerianusszal, és gyógyulásáért áldozatot mutatott be Jupiternek. Ezzel együtt fiához könyörgött, hogy gyógyítsa meg. Vitus imádságára Hylas testi látása visszatért, de többistenhite megmaradt. Ezután egy angyal jelent meg Vitusnak és gyámjának, Modestusnak, aki kérte, hogy szálljanak tengerre. A hajó Alektorius városába és a Siler (más néven Selarus vagy Selo) folyó partjára érkezett, ahol sasok táplálták Vitust és Modestust. Az egyre nagyobb számban oda érkező sokaságnak Vitus prédikált, megtérítette és megkeresztelte őket. Ezt hallva Diocletianus császár, katonákat küldött Vitusért, és keresztapjával együtt Rómába vitette, ahol Vitus meggyógyította a császár ördögtől megszállott fiát. Ennek ellenére az uralkodó börtönbe vetette Vitust, ahol angyal jelent meg neki, akit Vitus arra kért, hogy a Dániel könyvében szereplő három ifjúhoz és Zsuzsannához (Dán 13) hasonlóan szabadítsa meg Modestussal együtt. Ekkor megremegett a föld a börtön alatt, és maga Krisztus jelent meg Vitusnak, hogy megszabadítsa, az angyalok pedig a Benedictus-canticum, azaz Zakariás hálaénekének első sorait énekelték (Lk 1,68–69). Az örök jelentették a csodát a császárnak. Diocletianus az amfiteátrumba hurcoltatta Vitust, ahol forró olajat és ólmot tartalmazó üstbe vettette mintegy ötezer néző szeme láttára. Vitus kiáltva fohászkodott, és megköszönte Diocletianusnak, hogy tanúságot tehet az igaz Istenről. Ekkor sokan megtértek, elismerve a csodát és Vitus Istenét. Az ifjú érintetlenül szállt ki az üstből, és hasonló módon szabadult meg az oroslánoktól is. Diocletianus ekkor egy állványon kínoztatta Vitust, Crescentiát és Modestust. Közben nagy vihar kerekedett mennydörgéssel, az állvány alatt megremegett a föld, összeomlott a pogány istenek temploma, és a jelenlévő nép nagy része meghalt. A császár ennek ellenére azt sajnálta, hogy egy gyermek győzte le. Ekkor leszállt az Úr angyala, kiemelte Videt a kínok közül, visszavitte a Siler folyó partjára, a fa alá, ahol imádság közben a lelke a mennybe szállt. Testét Forentia temette el a fent említett Marianus városában.⁵³ Ereklýei a szicíliai Lucaniából az itáliai Apuliába, később Frankföldre és a szászországi Corveybe, majd pedig IV. Károly császár uralkodása idején a csehországi Prágába kerültek.⁵⁴

53 A második Vitus-életrajz kiadása: *Acta Sanctorum Iunii*, 1020–1026.

54 A teljes Vitus-leírás: *Acta Sanctorum Iunii*, 1013–1042.

A német nyelvterület középkori misztériumjátékai között nem maradt fenn Szent Vitusról szóló drámaszöveg.⁵⁵ Jean-Marie Valentin kutatásai szerint szintén a német nyelvterület 1555 és 1773 között működött jezsuita gimnáziumai közül összesen 21 helyen mutattak be 27 drámát a szicíliai vértanú életéről. Az előadások legtöbbször nem kötődtek a június 15-i ünnepnaphoz.⁵⁶ A magyarországi iskolai színjátszás hagyományában az eddigi kutatás – a csíksomlyói mártírdramával együtt – négy bemutatóról tud, amely a szicíliai vértanúról szólt. A legkorábbi Vitus-előadás a kolozsvári jezsuita kollégiumban, az 1649-es esztendő több ünnepnapján hangzott el. Először egy hamvazószerdához közeli (*in antecinerilibus*) napon, továbbá nagypénteken, majd úrnapiján és a középkori eredetű, 1579 és 1615 között (megszakításokkal) jezsuita templomként funkcionált kolozsmonostori templom titulusa, Szűz Mária mennybevétele (Nagyboldogasszony) ünnepén, augusztus 15-én.⁵⁷ A budai jezsuita gimnázium grammatikai osztálya 1749-ben játszotta azt a drámát, amelyet a *Litterae Annuae* leírása szerint a 14 esztendő Vitusról mint a keresztény bátorság és hősiesség példázatáról (*Exemplum fortitudinis Christianae in puero Vito 14 annos nato exhibuit*) mutattak be.⁵⁸ Az egyetemmel is rendelkező Nagyszombat jezsuita gimnáziumának parvista osztálya 1751-ben tartotta a *Vitus adolescens patria profugus* című előadását, amelyben két kórus is szerepelt.⁵⁹ Mivel drámaszöveg nem maradt fenn, ezért nem tudjuk, hogy – a drámacímre utalva – a fiatal Vitus miért lett száműzött a saját hazájából.⁶⁰ A piarista,⁶¹ a minorita és a pálos

55 *Katalog der deutschsprachigen geistlichen Spiele und Marienklagen des Mittelalters*, von Rolf BERGMANN unter Mitarbeit von Eva P. DIEDRICHS und Christoph TREUTWEIN (München: In Kommission bei der C. H. Beck'schen Verlagsbuchhandlung, 1986).

56 Az előadások helye és éve: Innsbruck (1591), Gratz (1602, 1633, 1753), Paderborn (1643), Passau (1614), Augsburg (1618), Neuss (1620), Mindelheim (1623, 1649), Klagenfurt (1624), a Vitus-patronátus alatt álló Krems (1626), Cologne (1628), Dillingen (1636), Hall (1638), Landsberg (1645, 1697), Amberg (1647, 1703), a Vitus-ereklyét őrző Ellwangen (1660, 1674), Porrentruy (1668), Hildesheim (1723), Juliers (1742), Kaufbeuren (1746). Az adatok forrása: Jean-Marie, VALENTIN, *Le Théâtre des Jésuites dans les Pays de Langue Allemande: Répertoire chronologique des pièces représentées et des documents conservés (1555–1773)*, I–II (Stuttgart: Anton Hiersemann Verlag, 1983–1984), nr. 309, 479, 492, 722, 795, 847, 906, 922, 970, 1003, 1120, 1162, 1209, 1351, 1409, 1452, 1532, 1906, 2189, 2390, 3307, 3548, 4208, 4351, 5545, 5826, 6405.

57 STAUD Géza, *A magyarországi jezsuita iskolai színjátékok forrásai 1561–1773*, (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, 1984), I:243. Staud Géza adattára a nagypénteki előadást emeli ki.

58 STAUD Géza, *A magyarországi jezsuita iskolai színjátékok forrásai 1561–1773*, (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, 1988), III:83.

59 STAUD, *A magyarországi jezsuita iskolai színjátékok...*, I:199.

60 Juharos monográfiája a fent említett Joseph Simeons (Emmanuel Lobb) drámáját említi a nagyszombati előadás párhuzamaként. Lásd: JUHAROS Ferenc, *A magyarországi jezsuita iskoladramák története*, (Szeged: Magyar Irodalomtörténeti Intézet, 1933), 23.

61 KILIÁN István, *A magyarországi piarista iskolai színjátszás forrásai és irodalma 1799-ig*, (Budapest: Argumentum Kiadó, 1994).

gimnáziumokban⁶² – az eddigi kutatások szerint – nem tartottak Vitusról szóló színi előadást. Fennmaradt drámaszövegek és periochák hiányában a csíksomlyói Vitus-drámát nem lehet összevetni a jezsuita előadásokkal.

Összefoglaló elemzés

Dolgozatunkban az eddig nem kutatott csíksomlyói mártírdramák közül Ferenczi József Vitus *Innocentia benefica castitatis coronata seu Tragico-Comoedia de Sancto Vito Martyre* című, Csíksomlyón 1774 pünkösöd szombatján bemutatott, magyar–latin nyelvű, négyfelvonásos színjátékával kapcsolatban két kérdés merült fel. Egyrészt miért a Szicíliában 303/304-ben vértanúságot szenvedett, elsősorban betegségek és járványok idején segítségül hívott Vitusról írt színdarabot a tehetséges ferences tanár-szerző, másrészt mi lehetett a csíksomlyói drámaszöveg mintája, forrása?

Kézenfekvő a liturgia, a paraliturgia és a patrocíniumok hatása. A vértanúk, szüzek és hitvallók élettörténetét a római liturgia elsősorban az adott szent ünnepnapján énekelt saját zsolozsma keretében elevenítette fel, és nagyjából a 12. századtól kezdve e prózai vagy verses ciklusokat (*officium rhythmicum*) históriának is nevezte. Kovács Andrea kutatásai szerint Szent Vitus zsolozsmája öt magyarországi liturgikus forrásban szerepel a 13–15. század közötti időszakból. Közülük három esztergomi, kettő pedig felföldi illetőségű kódexben maradt fenn,⁶³ erdélyi adatról nem tudunk.⁶⁴ A 15–16. század fordulóján papírra vetett *Csíksomlyói Cantionale* sem tartalmaz Vitus tiszteletére szóló liturgikus éneket.⁶⁵ A 17–18. századi magyarországi és benne erdélyi nyomtatott és kéziratos énekeskönyvek nem tartalmazzak Szent Vidről szóló népéneket,⁶⁶ még a Csíksomlyón

62 A magyarországi katolikus tanintézmények színjátszásának forrásai és irodalma 1800-ig.

63 Esztergomi források: HR-Zu MR 67, 13. század; A-Wn Vindob. Pal. 1812, 15. század; Szathmári György breviáriuma, 1480 (F-Pn Mss. Lat. 8879). Felföldi források: H-Bmnm 63.84 C, 15. század; RO-AJ R. I. 110, 15. század. Szent Vitus esetében Magyarországon a communis himnusz kivételével végig saját szöveggel látták el a prózai, nem verses zsolozsmát. Ugyanez a ciklus szerepel a prágai forrásokban, valamint a münsteri és hildesheimi nyomtatott breviáriumokban. Latin–magyar szövegkiadása olvasható: KOVÁCS Andrea, „Szent Vitus miséje és zsolozsmája a magyarországi rítusokban”, in *A Velem–Szent Vid zarándokhely története és a perenyieiek fogadalmi búcsújárása*, szerk. MEDGYESY S. Norbert (Budapest: Magyar Napló, 2021). (Megjelenés alatt 2021. augusztus 31-én.)

64 *Corpus Antiphonarium Officii – Ecclesiarum Centralis Europae, VII/B, Transylvania – Várad (Sanctorale)*, redigít Andrea KOVÁCS (Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 2010).

65 KOVÁCS Andrea, „A Csíksomlyói Cantionale”, in *Nyolcszáz esztendő a ferences rend: Tanulmányok a Rend lelkeségéről, történeti hivatásáról és kulturális-művészeti szerepéről*, Művelődéstörténeti Műhely, Rendtörténeti konferenciák, 8/1, szerk. MEDGYESY S. Norbert és ÖTVÖS István és ÖZE Sándor (Budapest: Magyar Napló–Írott Szó Alapítvány, 2013), 547–574.

66 Az 1800 előtti magyarországi népénekek adatbázisa. Készül az MTA–PPKE Barokk Irodalom és

1676-ban és 1719-ben kinyomtatott, Kájoni János ferences által szerkesztett *Cantionale Catholicum* című igen gazdag gyűjtemény sem.⁶⁷ Mező András adatai szerint a középkori Erdély területén nem épült templom a szicíliai vértanú tiszteletére és településnév, továbbá más okleveles adat vagy elbeszélő forrás sem őrzi a nevét.⁶⁸ A Csíksomlyóhoz közeli Csík-, Gyergyó- és Kászsónszék szakrális néphagyománya nem ismeri Vid tiszteletét.⁶⁹ A barokk kori közismert szentképek,⁷⁰ a pestisjárványok szentképei,⁷¹ a kisgrafikai ábrázolások⁷² és a korabeli magánáhitat szentképei⁷³ között sem volt elterjedt az ifjú vértanú kultusza.

Ha a kora újkori hagiográfiai forrásokat tekintetbe vesszük, szintén negatív eredményekkel találkozunk. A csíksomlyói könyvtárban ismeretlen Baronius Caesar *Martyrologium Romanum* (1583) című kézikönyve június 15-nél együtt említi

Lelkiség Kutatócsoport munkájaként, <http://nepenek.btk.ppke.hu/> (Letöltés ideje: 2021. 07. 8.)

67 „...édes Hazámnak akartam szolgálni...” Kájoni János: *Cantionale Catholicum*. Petrás Incze János: Tudósítások, szerk. DOMOKOS Pál Péter (Budapest: Szent István Társulat, 1979).

68 MEZŐ András, *A templomám a magyar helységnevekben (11–15. század)*, (Budapest: Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 1996), 204–206, nr. 75; MEZŐ András, *Patrociniumok a középkori Magyarországon*, METEM-könyvek 40 (Budapest: Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 2003), 493–495.

69 SZÉKELY László, *Csiki áhitat: A csíki székelyek vallási néprajza*, (Budapest: Szent István Társulat, é. n. [1997]); TAKÁCS György, *Aranykertbe' aranyfa: Gyimesi, hárompataki, úz-völgyi csángó imák és ráolvasások*, (Budapest: Szent István Társulat, 2001). <https://www.szaktars.hu/szentistvantarsulat/view/takacs-gyorgy-aranykertbe-aranyfa-gyimesi-harompataki-uz-volgyi-csango-imak-es-raolvasok-2001/?pg=1&layout=s> (Letöltés ideje: 2021. 08. 30.)

70 SZILÁRDFY Zoltán, *Barokk szentképek Magyarországon*, (Budapest: Corvina Kiadó, 1984).

71 SZILÁRDFY Zoltán, „Kegyképtípusok a pestisjárványok történetében”, in *Orvostörténeti Közlemények*, főszerk. ANTALL József (Budapest: Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár–Medicina Könyvkiadó, 1982), 207–236. A pestisszentek, Sebestyén, Rókus és Rozália kultuszát vizsgálja, de Vitust – értelemszerűen – nem említi: BÁLINT Sándor, „Adalékok a hajdani pestisjárványok magyarországi hiedelemvilágához”, in *Népi gyógyítás Magyarországon: Orvostörténeti Közlemények, Supplementum 7–8*, szerk. ANTALL József és BUZINKAY Géza (Budapest: Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár–MOTESZ Magyar Orvostörténelmi Társaság, 1975), 226–243.

72 SZILÁRDFY Zoltán és TÜSKÉS Gábor és KNAPP Éva, *Barokk kori kisgrafikai ábrázolások magyarországi búcsújáróhelyekről*, Bibliotheca Universitatis Budapestinensis, Fontes et Studia 5 (Budapest: Budapesti Egyetemi Könyvtár, 1987); TÜSKÉS Gábor és KNAPP Éva, *Populáris grafika a 17–18. században*, (Budapest: Balassi Kiadó, 2004).

73 SZILÁRDFY Zoltán, *A magánáhitat szentképei a szerző gyűjteményéből I. Kleine Andachtsbilder des Barock aus der Sammlung der Verfasser I. (17–18. Jahrhundert)*, Devotio Hungarorum 2, Szeged: Néprajzi Tanszék, 1995. Ugyanez a jellemző a későbbi korszakokra is: SZILÁRDFY Zoltán, *A magánáhitat szentképei a szerző gyűjteményéből II. 19–20. század. Kleine Andachtsbilder aus der Sammlung der Verfasser II. (19–20. Jahrhundert)*, Devotio Hungarorum 4 (Szeged: Néprajzi Tanszék, 1997); SZILÁRDFY Zoltán, *A magánáhitat szentképei a szerző gyűjteményéből III. Alkalmazott szentképek, 16–20. század. Kleine Andachtsbilder aus der Sammlung der Verfasser III. (16–20. Jahrhundert)*, Devotio Hungarorum 12 (Szeged–Budapest: Néprajzi Tanszék–Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 2008).

Vitus, Modestus és Crescentia nevét, de leírásában nem a vértanúságuk históriáját, hanem elsősorban ereklyéik tiszteletének történetét emeli ki. A bollandista *Acta Sanctorum* (Antwerpen, 1698) két Vitus-életrajzt és egy ereklyetörténetet közöl. Az első életrajz legtöbb eleme a *Legenda Aurea* történeteit visszahangozza, a második életrajz a betegek meggyógyítására, Vitus ördögtől szabadító csodatételeire és a keresztény hittételek ismertetésére, ezáltal megvédésére helyezi a hangsúlyt. De az *Acta Sanctorum*ból sem volt egyetlen példány sem a csíksomlyói bibliothecában.

Immár műfajbeli, színpadra állított előzményként tekinthetnénk a jezsuita Emmanuel Lobb (Joseph Simons, 1594–1671) *Vitus, sive Christiana fortitudo* című drámájára 1623-ból. De az sem lehetett mintája a csíksomlyói textusnak, hiszen egyrészt a drámát kiadó *Josephi Simonis Angli e Societate Jesu Tragoediae quinque* (1656) kötet nem volt meg a csíksomlyói könyvtárban, másrészt az angol darab nem Vitus és szülei, különösen anyja kapcsolatára helyezte a hangsúlyt, hanem teljes egészében Diocletianus udvarában játszódik, a Vitus-legenda egyes elemeit emeli ki, és az ármánykodó vádolók kaptak benne főbb szerepet, Vitus anyja pedig egyáltalán nem. A 17–18. századi Magyarországon a csíksomlyói ferences Vitus-drámán kívül három jezsuita Vid-játékról tudunk (Kolozsvár, 1649; Buda, 1749; Nagyszombat, 1751), de fennmaradt drámaszöveg és színlap hiányában nem lehet őket összevetni a csíksomlyói szöveggel.

Egyetlen, számos bizonyítékot mutató megoldást a domonkos rendi Jacobus de Voragine *Legenda aurea sanctorum* (1261–1266) című gyűjteménye nyújt. A páratlanul népszerű könyv 1489., 1502. és 1512. évi kiadása volt meg a csíksomlyói kolostorban a drámaelőadás idején, 1774-ben. A *Legenda aurea* leírásában szereplő főbb történetek Ferenczi Vitus-színjátékában is elhangzottak: atyja veréssel intette meg Vitust, Valerianus helytartó és a pribék keze leszáradt és Vitus imádságára meggyógyult, a lányokkal való kísértés, az isteneknek hitt angyalok megjelenése Vitus mellett, majd Valerianus megvakulása és meggyógyítása, továbbá Diocletianus császár fiának meggyógyítása. A *Legenda aurea* esemény-sorából viszont nem olvashatók az alábbi történetek a csíksomlyói drámában: Videt oroszlánok közé dobják, valamint a végső kínpadra állítás, a mennydörgés, Diocletianus féltékeny dühe és Vitus angyal általi csodálatos megmentésének jelene. A csíksomlyói dráma viszont emberi szempontból is értékelhető karaktereket ábrázol: Vitus apja, Hylas megátalkodott és kegyetlen ember, aki még saját fiát is megostorozza. Ferenczi Vitus-szindarabjának legsajátosabb invenciója, amely egyik ókeresztény, középkor vagy barokk kori hagiográfiai leírásban sem található: a Maternek, Vid anyjának a szerepeltetése, aki csitítja a dühödt apát, és a kortárs, 18. századi, helybéli passiójátékok Mária-siralmainak szófordulataival indul fia keresésére. E dráma Videt őszintén hívó, kínzóira iránt megbocsátó, erősen elszánt, néha vakmerő ifjúként állítja színpadra, aki a lányok csábítása idején – szintén egyedi vonásként – imádkozni tér, hogy a kísértést képes legyen

legyőzni. Ferenczi darabja a középkori legendánál erőteljesebben emeli ki azt, hogy Crescentia és Modestus nemcsak hivatalos keresztszülei, hanem lelki szülei voltak a 12 esztendő Vitusnak. A Nair és az Araches szerepnevek, a Famulusok fellépése, továbbá Diocletianus fiának Haerulus elnevezése minden bizonnyal Ferenczi Vitus invenciója vagy egy eddig ismeretlen forrás átvétele.

A 13. századi *Legenda aurea* szövege nyomán megírt, szerzői invenciókkal egy jó dramaturgiájú művé vált Vitus-játék színpadra állítását az előadás körülményei indokolják. A fiatal, 12 vagy más források szerint 17 esztendő Vitus drámabeli, egyébként történetileg hiteles hitvalló, megalkuvásmentes és tanúságtevő alakja nevelő célzatú exemplumként szerepelt a Vitussal egyező korú, gimnazista színjátszók előtt. Ezt erősítette, hogy Vitus a betegségek elleni küzdelem és számos mesterség mellett a tanuló ifjúság védőszentje is. A szicíliai mártír alakja és históriája a dráma szerzőjének, Ferenczi József Vitusnak emlékezetében elevenen élt, hiszen ferences rendi nevének patrónusaként tisztelte. A Mater szerepeltetése teljesen a csíksomlyói drámaszöveg sajátja. Érthető, hiszen az előadás egy Mária-kegyhelyen, ráadásul annak legnagyobb saját ünnepnapján, a pünkösdi szombati zárándoklat alkalmával hangzott el. A Mater szavaiban a kortárs helybéli passiójátékok Mária-siralmainak szófordulatai élnek.

Abstract

This paper examines the martyr play *Innocentia benefica castitatis coronata seu Tragico-Comoedia de Sancto Vito Martyre* by Franciscan teacher József Vitus Ferenczi (1745–1797). The four-act school drama in Hungarian and Latin, extant in the manuscript *Actiones Comicae*, complete with Chorus movements, was performed on May 21, 1774, the Saturday of Pentecost, at Csíksomlyó [Șumuleu Ciuc], for the pilgrims arriving for the Great Feast. Its protagonist is St Vitus (Vid, Veit, Gui, Guy; †303/304; feast day: June 15), a teenage youth, a martyr from Sicily, who is the patron saint of young students and is invoked especially in times of sickness and epidemics. The source of the text is the collection *Legenda aurea sanctorum* (1261–1266) compiled by Dominican monk Jacobus de Voragine, whose 1489, 1502, and 1512 editions were available in 1774 at the monastery of Csíksomlyó. In both the *Legenda aurea* and the Csíksomlyó play, we read stories of Vitus being admonished by his father with a beating, the hands of the governor Valerian and his henchman withering and then healed at the prayer of Vitus, the temptation of the maidens, the appearance of angels believed to be gods at Vitus' side, and the blindness and healing of Valerian, as well as the healing of the son of the Emperor Diocletian. Specifically Csíksomlyó inventions: the role of Mater, Vid's mother, who goes in search of her son using the idioms of the lament of the Virgin Mary

in local Passion plays from the 18th century; and the unrepentant and cruel figure of Vitus' father Hylas, who even scourges his own son. The play presents Vitus as a sincere believer, forgiving his tormentors, a determined, sometimes reckless youth who goes to pray when tempted by girls. Written in honour of his own patron saint, Vitus Ferenczi's play emphasises the godparenthood of Crescentia and Modestus more strongly than the *Legenda aurea* and embellishes the story by including Nair, Araches, and the Famuli and by naming the son of Emperor Diocletian as Haerulus. The Csíksomlyó production could not have been modelled on either Baronius Caesar's *Martyrologium Romanum* (1583) or the two biographies of Vitus and his relics in the Bollandist *Acta Sanctorum* (Antwerp, 1698) because these were not available in the Csíksomlyó library, steadily expanding since the 15th century. Without published copies, but with significant differences in the plot, English Jesuit Emmanuel Lobb's (as Joseph Simons, 1594–1671) *Vitus, sive Christiana fortitudo* (1623; published in *Josephi Simonis Angli e Societate Jesu Tragoediae quinque*, 1656) could not have been a prototype for Ferenczi, either. In addition to the Franciscan Vitus play of Csíksomlyó, three Jesuit Vid plays are known from 17th and 18th-century Hungary (Kolozsvár [Cluj], 1649; Buda, 1749; Nagyszombat [Trnava], 1751), but with no extant texts and playbills, it is not possible to compare them with the Csíksomlyó text.

Translated by BOLDIZSÁR FEJÉRVÁRI